

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ГОЛОВСЬКА Ірина Георгіївна

ЕМОЦІОГЕННІ КОМПОНЕНТИ ДИДАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ
ЯК УМОВА РОЗВИТКУ УЧЕБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність 19.00.07 - педагогічна
і вікова психологія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1993

AB 27.785

Робота виконана в Інституті психології АПН України.

Наукові керівники: доктор психологічних наук, професор
С.Д.МАКСИМЕНКО

доктор психологічних наук, професор
О.Я.ЧЕБИКІН

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, старший науковий
співробітник І.Д.БЕХ

кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник В.А.КИРИЧОК

Провідна організація - Одеський державний університет
ім. І.І.Мечнікова

Захист дисертації відбудеться " 28 " червня 1993 р.,
об 11.00 год., на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.04.01 в
Інституті психології АПН України за адресою:

252033, м. Київ - 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
психології АПН України.

Автореферат розіслано " 27 " червня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
канд. психол. наук

М.І.АЛЕКСЄВА

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00737487 (-)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Втілення ідеї гуманізації освіти у зміст психолого-педагогічної науки нині інтенсивно здійснюється при розробці нових технологій навчання, які забезпечують активне включення емоційної сфери учнів в процес учбової діяльності.

Зв'язок емоцій з пізнавальними процесами, розглядання емоцій як важливих регуляторів діяльності є предметом численних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів /В.К.Вілюнас, О.В.Дашкевич, В.І.Додонов, О.А.Конопкін, П.В.Симсонов, О.К.Тихомиров, М.В.Арнольд, В.С.Блум, К.Ізард, Р.В.Леппер, Я.Рейковський та ін./.

Дослідження різних аспектів емоційної сфери в діяльності учнів знайшло відображення у працях Л.І.Айдарової, Г.О.Балла, І.Д.Беха, П.Я.Гальперіна, В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна, І.І.Ільєсова, О.В.Киричука, Г.С.Костюка, С.Д.Максименко, А.К.Маркової, В.О.Моляко, В.В.Репкіна, В.В.Рубцова, О.В.Скрипченко, Н.Ф.Тализіної, О.Я.Чебикіна, П.М.Якобсона та ін.

Відмічаючи актуальність цієї проблеми, слід констатувати, що питання врахування ролі емоційного компонента в регуляції учбової діяльності вивчено ще недостатньо, особливо це стосується підбору та розгортання дидактичного матеріалу на уроках.

Актуальність і недостатня розробленість даної проблеми визначили об'єкт, предмет та мету даного дослідження.

Об'єктом дослідження виступила учбова діяльність молодших школярів.

Предмет дослідження - психологічні умови моделювання емоціогенних ситуацій, як динамічної основи учбової діяльності.

В дослідженні поставлена мета - визначити та експериментально дослідити найбільш важливі емоційні компонент. учбової задачі, що зумовляють ефективність спеціально організованої учбової діяльності.

Гіпотеза дослідження: кожний етап учбового процесу реалізується через специфічні емоціогенні ситуації; така його організація забезпечує ефективне формування учбової діяльності. Моделювання і втілення емоціогенних ситуацій, з одного боку, призво-

дять до більш глибокої рефлексії школяра як суб'єкта учіння, з іншого - формує у нього цілісне осмислення учбової діяльності як мети і способу прикладання його власних зусиль.

У відповідності з метою і висунутою гіпотезою визначено такі завдання дослідження:

1. Розкрити роль емоційних факторів в оптимізації учбової діяльності молодших школярів.
2. Визначити психологічні умови моделювання емоціогенних ситуацій, адекватних структурі учбового процесу.
3. Розробити систему методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій в учбовому процесі.
4. Створити і апробувати систему психологічної підготовки студентів педагогічного інституту до використання методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій з метою підвищення ефективності учбової діяльності.

Методологічною основою дослідження були теоретичні положення щодо структури учбової діяльності /П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, І.І.Ільясов, С.Д.Максименко, Д.І.Машбиць та ін./, концепції функціонування механізмів емоційної регуляції діяльності /М.Й.Борисhevський, В.В.Репкін, Н.В.Фетіскін, О.Я.Чебикін та ін./.

Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези і накопичення наукових фактів була розроблена програма дослідження і методика експерименту. В роботі були використані наступні методи: теоретичний аналіз концептуального апарату дослідження, який дозволив виявити функції емоціогенних ситуацій в учбовій діяльності; психолого-педагогічний експеримент, який включав в себе констатацію особливостей засвоєння учнями учбового матеріалу і спеціально організоване експериментальне навчання, спрямоване на визначення психологічних умов, які впливають на ефективність оволодіння учбовим матеріалом, виявлення ефективності педагогічного керівництва в умовах активного залучення емоційної сфери учнів в учбовий процес.

Один із етапів експерименту передбачав моделювання емоціогенних ситуацій в реальному учбовому процесі і встановлення рівня розвитку учбової діяльності молодших школярів.

Останній етап експериментального дослідження був спрямова-

ний на оволодіння студентами методами моделювання емоціогенних ситуацій. Крім того, на різних етапах дослідження використовувались і інші методи: спостереження, експертне оцінювання, анкетування, ретроспективне інтерв'ювання, тестування, відео-кінематичні процедури, метод бесіди.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі науково обгрунтовано та виділено провідні емоціогенні ситуації учбового процесу; розроблено комплекс психологічно обгрутованих методик і прийомів моделювання таких ситуацій; визначено закономірності їх динаміки, а також принципи підбору та умови реалізації методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій.

Теоретичне значення роботи полягає: в розширенні знань про психологічні механізми та умови активного залучення емоційної сфери учнів в навчальний процес; у визначенні залежності ефективності розвитку учбової діяльності учнів молодшого шкільного віку від моделювання емоціогенних ситуацій; в обгрунтованні можливості підвищення позитивного психологічного стану учнів шляхом моделювання емоціогенних ситуацій в учбовому процесі.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що на основі теоретико-експериментальних результатів дослідження визначено науково-методичні вимоги щодо моделювання емоціогенних ситуацій, які адекватні структурі учбового процесу; побудовано систему методик і прийомів їх моделювання; створено програму психологічної підготовки студентів педагогічного інституту до використання методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій в їх професійній діяльності.

Результати дослідження були впроваджені у практику діяльності школи-лабораторії № 122 м. Одеси, а окремі теоретичні положення та експериментальні дані увійшли у програму спецпрактикума "Основи емоційної регуляції учбової діяльності" для студентів I та II курсів факультету підготовки вчителів початкових класів Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д.Ушинського.

На захист виносяться такі положення:

I. В учбовій діяльності емоції виконують регулятивну функцію стосовно прояву різних гностичних процесів та психічних ста-

нів.

2. Моделювання емоціогенних ситуацій в контексті розгортання учбового процесу сприяє розвитку всіх структурних компонентів учбової діяльності молодших школярів.

3. Система підготовки вчителя до моделювання емоціогенних ситуацій включає елементи інтеграції різних наукових знань, а також поетапність їх засвоєння за допомогою використання відповідних психолого-педагогічних тренінгів.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження доповідались на Всесоюзній конференції "Учбова діяльність та творче мислення" /м. Уфа, 1985/, на Всесоюзній конференції "Емоційна регуляція учбової та трудової діяльності" /м. Одеса, 1986/, на Всесоюзних симпозиумах "Діагностика та регуляція емоційних станів" /м. Одеса, 1989, 1990/, на Всесоюзному семінарі молодих вчених "Емоційно-вольова регуляція поведінки та діяльності" /м. Симферополь, 1986/, на Всесоюзних конференціях "Емоційна регуляція учбової діяльності" /м. Одеса, 1987, 1988/, на I-й Українській науково-методичній конференції "Нові інформаційні технології навчання в учбових закладах" /м. Одеса, 1992/.

Результати дослідження неодноразово доповідались на семінарах, розширених засіданнях кафедри педагогіки та психології Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д.Ушинського /1988-1993/, засіданнях лабораторії психології навчання Інституту психології АПН України.

Результат дисертаційного дослідження втілені в шести наукових працях автора.

Структура і об'єм дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Зміст роботи викладено на 158 сторінках машинописного тексту і включає 7 таблиць і 3 малюнки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначається об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання та методи дослідження, дається характеристика методологічних основ, розкриваються наукова новизна, теоретична і практична цінність роботи, формулюються положення, що виносяться на захист.

Перший розділ - "Природа та значення емоційного компонента в структурі учбової діяльності" - присвячено аналізу досліджень проблеми емоцій стосовно специфіки учбової діяльності, формуванню вихідної теоретичної позиції щодо розв'язання завдань дослідження. При цьому особлива увага приділена емоційній регуляції учбової діяльності, а також психологічним умовам, які її забезпечують.

Проблема взаємозв'язку емоцій з пізнавальною діяльністю досліджувалася різними психологами /А.Г.Асмолов, Ф.В.Бассін, А.А.Бодальов, Л.І.Божович, Г.М.Бреслав, А.В.Врушлінський, І.А.Васильєв, В.К.Вілянас, Н.В.Віт, Л.С.Виготський, Ю.Е.Виноградов, В.В.Давидов, С.В.Дашкевич, В.І.Додонов, А.В.Запорожець, О.А.Копнікін, С.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, Н.І.Навко, Я.З.Неверович, А.В.Петровський, Я.Рейковський, С.Л.Рубінштейн, П.Фресс та ін./ В їх працях встановлено, що фактор регулюючої функції емоцій є одним з провідних в пізнавальній діяльності людини.

В останні роки вийшли теоретичні і експериментальні роботи /С.В.Кондратьєва, Н.В.Кульміна, П.М.Я.Лбсон та ін./, які спрямовані на зв'язування функції емоцій у процесі навчання. Не дивлячись на різноплановість цих досліджень, їх аналіз умовно дозволяє виділити два напрямки: особистісний і технологічний. Перший зв'язує місце та роль регулюючої функції емоцій в структурі особистості педагога. Другий - досліджує можливості емоційної регуляції учбової діяльності. Ці дослідження переважно зосереджувались на вивченні емоційно-мотиваційного компонента і його функцій щодо змістовної, операційної і організаційної частин учбового процесу.

В той же час більшість досліджень ролі емоційних переживань в учбовій діяльності здійснюється поза контекстом її структурних компонентів. Мало є робіт, де вказано на важливість такого пі-

ходу /А.К.Маркова, В.В.Рєпкін/. Поглиблене вивчення цього питання /Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, І.І.Ільєсов, С.Д.Максименко, Ю.І.Машбиць, С.Л.Рубінштейн та ін./ свідчить про те, що в структурі учбової діяльності виділено провідні компоненти, що характеризують її процесуальну сторону.

Узагальнення структурних характеристик учбового процесу дозволяє з певним припущенням визначити в ньому три етапи. Це етап ознайомлення /первинного сприймання/ з умовами учбової задачі, етап засвоєння засобу її розв'язання та етап закріплення і використання його в подальшій діяльності. Виділені етапи узгоджуються з загальними компонентами учбової діяльності.

Такий підхід дозволив нам розглянути емоційні процеси, які є провідними стосовно кожного з зазначених компонентів учбової діяльності.

Автори, що досліджують психологічні особливості проблемного навчання, велику увагу приділяють розробці та створенню саме проблемних ситуацій /О.М.Матюшкіна, М.І.Махмутов, В.Оконь/. Інші види ситуацій у навчанні більш детально вивчалися такими авторами, як Г.О.Балл, А.К.Маркова, Ю.І.Машбиць, В.Ф.Паламарчук, В.І.Шамова. В їх роботах здійснено спробу типологізувати ситуації і розробити умови їх моделювання адекватно процесу навчання.

Узагальнення існуючих підходів до розуміння саме емоціогенних ситуацій дозволило охарактеризувати їх як такі, що з різною силою актуалізують емоційний стан учнів і являють собою наслідок зіткнення певних потреб учнів з можливостями їх задоволення в учбовій діяльності.

Для осмислення ролі емоціогенних ситуацій в учбовій діяльності важливими є теоретичні положення, які стосуються проблеми специфіки емоційної регуляції різних її структурних компонентів. Так, мотиваційному компонентові відповідають мотиви, спрямовані на зовнішні характеристики дидактичного матеріалу. При цьому аналіз учнями учбової задачі опосередковується емоціогенними ситуаціями, пов'язаними з ефектом новизни. На фазі операційного компонента домінують мотиви, пов'язані з виробленням загальної мети і спрямовані на розкриття якостей об'єктів. Тут доцільно моделювання емоціогенної ситуації "драматизації", розрахованої на ефект співчуття та прояв гностичних емоцій. На фазі оцінювально-

го компонента відпрацьовується цільова система, що допомагає виявленню суті засвоєваних об'єктів. За допомогою ситуації "драматизація-нагорода" досягається ефект "напруження-розрядки" і активізується евристична функція емоцій в процесі пошуку потрібних дій, спрямованих на оволодіння даним учбовим матеріалом.

Виявлені психологічні механізми емоційної регуляції учбової діяльності дозволили сформулювати ряд теоретичних положень, які мають суттєве значення для проведення подальшого дослідження. Вони полягають у тому, що процес навчання можна розглядати як такий, що складається з трьох етапів: етап ознайомлення /первинного сприймання/ з умовами учбової задачі, етап засвоєння засобу її розв'язання та етап закріплення засвоєного засобу і використання його в подальшій діяльності.

Розкриття суті перелічених етапів вимагає аналізу адекватних емоціогенних ситуацій, що викликають певний емоційний ефект. Для першого етапу провідним є ефект новизни, для другого - емоціогенний ефект співчуття, для третього - ефект напруження-розрядки.

Основними умовами для досягнення зазначених ефектів є моделювання різноманітних емоціогенних ситуацій типу раптовості, яскравості, контрастності, дезінформації та інших з урахуванням особливостей психічного розвитку учнів, специфіки змісту дидактичного матеріалу і закономірностей його введення.

Визначені умови виступили методичним орієнтиром побудови подальшої стратегії дослідження, тобто пошуку, розробки і експериментальної апробації методик та прийомів цілеспрямованого моделювання емоціогенних ситуацій в учбовому процесі.

Здійснено аналіз різноманітних форм і засобів активізації емоційного стану учнів у процесі пізнавальної діяльності. Розглянуто різні дидактичні методи, які можуть застосовуватись з метою посилення емоціогенності дидактичного матеріалу /Д.К.Бабанський, І.Д.Бех, Д.Брунер, Л.В.Ітельсон, І.Я.Лернер, М.І.Махмутов, Е.Стоунс, І.С.Шварц та ін./, узагальнено методи впливу на емоційну сферу дітей, запропоновані відомими педагогами-новаторами /Ш.О.Амонашвілі, В.Ф.Шаталов, М.П.Щетинін та ін./, а також фахівцями, які розробляють основи педагогічної техніки й майстерності /І.Я.Зязюн, В.А.Кан-Калік, В.А.Катирева, Е.Н.Натанзон, Т.С.Яцен-

ко та ін./.

Психологічний аналіз існуючих методів учбової діяльності дозволив поділити їх на дві групи. До першої групи увійшли ті методи, що пов'язані з оперативним коригуванням спонтанійно виникаючих емоцій учнів: інтонаційні, контактні, конфіденційні, захоплювальні методи. До другої – методи, які мають пряме відношення до змісту учбової діяльності та пов'язані з введеним дидактичного матеріалу: підбір яскравого дидактичного матеріалу, використання різних ігор, імпровізованих сюжетно-рольових коментарів, музичного впливу тощо.

Аналіз літературних джерел показав, що виділені методи використовуються переважно в авторських варіантах і в методичному плані недостатньо розроблені. Це викликає ускладнення в їх використанні в умовах конкретного учбового процесу.

У другому розділі – "Розробка та апробація методик і прийомів моделювання емоційних ситуацій в учбовому процесі" – представлено характеристику найбільш важливих прийомів моделювання емоційних ситуацій з урахуванням процесуального аспекта учбової діяльності; викладено результати їх апробації в спеціально організованому психолого-педагогічному експерименті.

На основі попереднього аналізу наявних досліджень розроблено групу прийомів, які можуть бути використані для моделювання емоційних ситуацій в процесі навчання молодших школярів. Це прийоми світлового, кольорового, акустичного впливу; вербальні з використанням переключення уваги, техніко-виразні /інтонаційні, сюжетно-мовні/; сюжетно-змістовні /фольклор, гумор, крилаті слова, приказки, метафоричні висловлювання/, які були пов'язані переважно в етапом ознайомлення з умовами учбової задачі; експресивно-мімічні прийоми, прийом мультиплікації, прийом залучення дітей до різних ігрових дій, які переважно співвідносяться в етапом засвоєння засобу розв'язання учбової задачі; прийоми неправдивого інформування, постановка завдань зі зростаючим ускладненням, обмеження у часі, захоплення дій учнів у відкритій формі, спрямовані на етап закріплення і використання засвоєного засобу рішення учбової задачі в подальшій діяльності.

Розкрито психологічну суть методик і прийомів моделювання емоційних ситуацій і методичні умови їх реалізації вчителями. Проілюструємо це на прикладі. Розроблений у роботі прийом мульти-

плікації дозволяв довільно змінити форму або величину наочного матеріалу, надати йому значення комічного, трагічного, казкового, розважального, фантастичного або просто цікавого характеру. Ці моменти і є джерелом емоціогенності даного прийому. Головна психолого-педагогічна цінність мультиплікації полягає в тому, що вона дозволяє сприймати дидактичний матеріал із зацікавленням. При реалізації цього методу необхідно враховувати комбінований характер його впливу, оскільки в його структуру входять різні світлові, кольорові та акустичні ефекти, часові й просторові та інші умови реалізації. В залежності від засобів реалізації цей прийом має декілька форм. Нами, зокрема, виділено: статична мультиплікація /ілюстративно-крокова, проєкційна/, динамічна мультиплікація /тіньова, відеомультиплікація, кіномультиплікація, комп'ютерна мультиплікація/. Виходячи з наявних умов, педагог має можливість вибирати ту чи іншу форму і застосовувати її на різних етапах учбового процесу.

Цільове використання розроблених прийомів моделювання емоціогенних ситуацій визначається варіативністю, що дозволяє більш гнучко застосовувати їх у реальних умовах учбового процесу.

Важливою частиною даного етапу роботи було апробування розробленого комплексу методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій в психолого-педагогічному експерименті.

Дослідження проводилося із 120 учнями першого класу школи-лабораторії № 122 кафедри педагогіки та психології Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д.Ушинського.

Досліджуваних було розподілено на дві групи: експериментальну і контрольну. Такий розподіл здійснювався після встановлення рівня їх психічного розвитку з метою урівнення контрольних та експериментальних груп.

Для оцінки ефективності розроблених методик і прийомів при введенні дидактичного матеріалу в процесі учбової діяльності враховувався показник наявності специфічних емоцій в учнів, шляхом спостереження на момент їх вияву, ретроспективне інтерв'ю по уточненню досліджуваних емоцій, а також оцінювався рівень функціонального стану на основі даних стандартизованого кольорового тесту Люшера і тесту незакінчених оповідань і речень.

Крім перелічених показників, враховувалися й дані загального психічного розвитку учнів на основі комплексу адаптованих методик

/В.К.Котирло, О.В.Проскура/.

В результаті експерименту отримано дані про загальний психічний розвиток учнів, зокрема, про рівень розвитку мотиваційної, емоційно-вольової, комунікативної та інтелектуальної сфер особистості дитини; показники прояву досліджуваних емоцій /здивування, нудьга, інтерес, злість, сумнів, радість, жах, сором, образа/ на заняттях. Одержано дані впливу емоцій на пізнавальну діяльність учнів і дані про функціональні стани /гетерономність-автономність, концентричність-ексцентричність, баланс особистих властивостей, баланс вегетативної системи, працездатність, наявність емоційної напруженості/. В дослідженні отримано також результати ефективності реалізації прийомів моделювання емоціогенних ситуацій. В процесі експерименту було виявлено провідні прийоми моделювання емоціогенних ситуацій відповідно до структурних етапів учбового процесу.

Так, на етапі ознайомлення /первинного сприймання/ з умовами учбової задачі найбільш ефективними виявилися світло-кольорові методики і прийоми, прийом переключення уваги, різні мовні прийоми, які моделювали емоціогенні ситуації раптовості, яскравості, контрастності. На етапі засвоєння способу розв'язання учбової задачі найбільш сприятливими були експресивно-мімічні дії вчителя, прийом мультиплікації, прийоми включення дітей у різні розважальні ігри, за допомогою яких створювалися емоціогенні ситуації драматизації, успіху й нагороди, комфортності. На етапі закріплення і використання засвоєного засобу в подальшій діяльності, при складанні емоціогенних ситуацій драматизації, екстремальності, дезінформації, успіху і заохочення провідними були прийоми неправдивого інформування, прийом постановки завдань із зростаючим ускладненням, обмеження в часі, розважальні ігри, заохочення дій учнів у відкритій вербальній формі. При цьому в останньому випадку спостерігалася тенденція комплексного використання прийомів як з метою конструювання дидактичного матеріалу на основі проблемності і екстремальності, так і для підтримки позитивно емоційної атмосфери.

Узагальнення результатів, пов'язаних з вираженістю емоцій, що переживають учні, показало, що за характером свого прояву і динаміки ці емоції наближені до виділеної моделі руху від здиву-

вання до захоплення та інтересу відповідно етапам учбового процесу. Дані свідчать, що на етапі ознайомлення з умовами дидактичного матеріалу домінує емоція здивування /до 58%/ , на етапі засвоєння засобу розв'язання учбової задачі – емоція сумніву /36,3%/ , на етапі закріплення і використання засвоєного засобу в подальшій діяльності – емоція інтересу /25,7%/.

Результати дослідження, що пов'язані з моделюванням емоційно-генних ситуацій, свідчать, що вони впливають на запам'ятовування й ефективність відтворення засвоєного матеріалу. Так, учні експериментального класу повніше відтворювали запропонований для засвоєння матеріал, ніж діти контрольного класу. При цьому було відмічено, що емоційногенна ситуація у перших виступала як поштовх до активізації гностичних процесів, пов'язаних із відтворенням учбового матеріалу.

Отримані експериментальні дані підтвердили теоретичні положення щодо процесів емоційної регуляції, які містяться в роботах А.В.Запорожця, Я.З.Неверович, О.К.Тихомирова та ін.

Стосовно функціонального стану учнів, зафіксовано різницю між контрольним та експериментальним класом за показниками працездатності та емоційної напруги. Це підтвердило, що умови організації експериментальних занять були адекватними віковим психологічним особливостям досліджуваних учнів.

Таким чином, результати виконаного дослідження показали, що розроблені прийоми, спрямовані на моделювання емоційногенних ситуацій, впливають на процес учбової діяльності за допомогою активного стимулювання переживань учнів, наближаючи динаміку проявів останніх до виділеної раніше моделі їх руху. Особливо чітко це виявлялося в експериментальному класі, де порівняно з контрольним не спостерігалось негативних емоцій типу жаху, злості, сорому, образи.

Узагальнення отриманих результатів дослідження показало, що виконання спеціально розроблених методик і прийомів моделювання емоційногенних ситуацій не може бути реалізоване у школах без відповідної підготовки вчителя.

У третьому розділі – "Психологічна підготовка вчителя до використання прийомів моделювання емоційногенних ситуацій при введенні дидактичного матеріалу" наведені дані, які узагальнюють мето-

дичні підходи до системи психологічної підготовки вчителя стосовно можливостей використання різноманітних методів регуляції пізнавальної діяльності учнів.

Як свідчить проведений аналіз, в психолого-педагогічній літературі фактично відсутні дослідження щодо особливостей засвоєння вчителями методик і прийомів впливу на емоційну сферу учнів. Нерозробленою також залишається проблема використання вчителями цих методик і прийомів моделювання емоціогенних ситуацій відповідно структурі учбової діяльності.

В той же час зазначається, що ця проблема достатньо гостро ставиться багатьма фахівцями в рамках окремих науково-методичних досліджень.

Пристаючи до розробки системи підготовки вчителя до використання прийомів моделювання різних емоціогенних ситуацій у процесі учбової діяльності, ми спиралися як на різноманітні експериментальні дослідження цього питання, так і на теоретичні підходи, які вже мали місце при побудові спецпрактикуму "Основи емоційної регуляції учбової діяльності" на кафедрі педагогіки та психології Одеського педагогічного інституту. В цьому практикумі розроблені прийоми моделювання емоціогенних ситуацій в учбовому процесі представлені у спеціально виділеному розділі.

Центральним моментом у засвоєнні запропонованого арсеналу прийомів у спеціально організованій учбово-професійній діяльності є інтеграція знань психолога, дидакта й вчителя-предметника. Поступове засвоєння прийомів здійснювалось з наростаючим ускладненням: засвоєння теоретичної суті прийому; технології його виконання; формування професійних навичок, пов'язаних з прогнозуванням можливостей використання прийому на рівні розробки уроку, а також становленням самооцінки вчителя щодо ефективності його реалізації.

Учбово-професійна діяльність студентів організовувалася на основі тренінгів рефлексії, емпатії, експресії, відео-тренінгу та інших, які зумовлювали їх включення у спільне обговорення дидактичного матеріалу.

Практикум будувався таким чином, щоб у студентів формувалися основи рефлексії при оцінці різних емоціогенних ситуацій, вміння їх прогнозувати; розвивалися учбово-професійні ції, умін-

ня і навички, спрямовані як на удосконалення технології використання методу, так і пов'язані з адекватним їх підбором для моделювання емоційних ситуацій у мінливих умовах процесу навчання.

У формулючому експерименті, пов'язаному з апробуванням розробленого практикуму, взяли участь 62 студенти III-IV курсів факультету підготовки вчителів початкових класів Одеського державного педагогічного інституту ім. К.Д.Ушинського, в яких були виділені дві групи.

В процесі експерименту проводилася діагностика рівня успішності навчання студентів; окремих властивостей емоційної зрілості /емпатії, експресії, саморегуляції/; спрямованості мотивації учіння.

На першому етапі, до початку введення практикуму "Основи емоційної регуляції учбової діяльності", визначався вихідний рівень зазначених особливостей. На другому - рівень їх розвитку після засвоєння змісту практикуму. На третьому - завершальному етапі - здійснювалась діагностика реалізації методів моделювання емоційних ситуацій студентами під час педагогічної практики.

Пристаючи до аналізу результатів формулючого експерименту, необхідно зазначити, що на попередніх педагогічних практиках студенти використовували лише традиційні методи /наочно-ілюстративний матеріал, різні дидактичні ігри, фрагменти музичного супроводження та ін./. Найбільші труднощі вони відчували при розкритті змісту вказаних методів. Це дозволило охарактеризувати вихідний рівень психолого-педагогічної підготовки студентів до реалізації методів моделювання емоційних ситуацій при введенні дидактичного матеріалу переважно як недосконалий.

Після формулючого експерименту виникли істотні позитивні зміни, які характеризувалися не тільки на рівні знання прийомів, але і на рівні поширення арсеналу їх використання на уроці. Високий рівень реалізації прийомів був виявлений у 45% студентів, які не тільки адекватно підбирали їх для моделювання тих чи інших емоційних ситуацій, але і здійснювали на якісно високому рівні психолого-педагогічну технологізацію.

З числа експериментальної вибірки 41% студентів після формуючого експерименту істотно розширили діапазон використання прийомів моделювання емоціогенних ситуацій, але допускали при їх виконанні незначні технологічні помилки /неточність мови, міміки, експресивності тощо/.

У той же час експеримент показав, що ці недоліки можуть бути усунені після незначної індивідуальної роботи із студентами.

14% студентів після формуючого експерименту мали невеликі успіхи у реалізації прийомів, але правильно їх планували. Проаналізувавши причини низької професійної готовності цих студентів, ми дійшли висновку, що основною є зміст мотивації учіння цих студентів, який не відповідає у повній мірі меті учбової діяльності, а також недостатній розвиток процесів саморегулювання.

Загальний аналіз показників мотивації учіння студентів засвідчив, що в процесі експерименту зовнішня мотивація знизилась у середньому на 32,2%, а показник внутрішньої мотивації, що безпосередньо пов'язана з процесом учбової діяльності, підвищився у середньому на 13,5%.

Показники властивостей емоційної зрілості також зросли: по експресії в середньому на 1,35 бала, по саморегулюванню – на 0,6 бала, по емпатії – на 0,55 бала. Це свідчить про позитивний вплив запропонованої системи підготовки студентів на розвиток перелічених якостей.

Підсумовуючи результати формуючого експерименту, можна зазначити, що розроблена та апробована система психологічної підготовки до використання прийомів моделювання емоціогенних ситуацій як специфічних учбових задач позитивно впливає на формування педагогічної майстерності студентів педагогічного інституту.

У висновках підсумовуються результати виконаного дослідження, що підтверджують висунуту гіпотезу, намічаються перспективи подальшого вивчення поставленої проблеми.

Узагальнення одержаних результатів дослідження дозволило сформулювати такі висновки:

Показано, що поруч з інтегративною, активізуючою та іншими функціями, емоції виконують регулятивну функцію, яка є провідною

в учбовій діяльності.

Процес учбової діяльності школярів опосередковується різними емоціогенними ситуаціями, орієнтованими на певний емоціогенний ефект. Кожна фаза реалізації структурних компонентів учбового процесу визначається специфікою емоційної регуляції. Найбільш важливими на етапі знайомства з умовами учбової задачі є ефект новизни, на етапі засвоєння засобу її розв'язання - ефект співчуття, на етапі закріплення і використання засвоєного засобу в подальшій діяльності - ефект напруження-розрядки.

Для активного залучення емоційної сфери учнів у пізнавальний процес розроблено систему прийомів, спрямованих на моделювання емоціогенних ситуацій типу раптовості, яскравості, контрастності, драматизації, успіху, заохочення, комфортності, екстремальності, дезінформації та інших при розв'язанні учбових задач.

Моделювання емоціогенних ситуацій за допомогою розроблених прийомів дозволило: активізувати особистісні якості і властивості учнів, викликані їх наявними потребами на всіх етапах учбового процесу; покращити загальну комфортність їх психічного стану на уроках.

Засвоєння прийомів моделювання емоціогенних ситуацій у спеціально організованій учбовій діяльності, дозволило: сформувати у студентів педагогічного інституту професійно важливі дії прогностичного, процесуального та оцінювального характеру; розвинути емоційну зрілість та внутрішню мотивацію студентів.

Розроблена система психологічної підготовки вчителів щодо засвоєння прийомів моделювання емоціогенних ситуацій на основі інтеграції знань психології, дидактики та шкільних предметів може бути використана в рамках спецкурсу "Основи емоційної регуляції учбової діяльності".

Виконана робота дозволяє намітити деякі перспективи подальшого дослідження поставленої проблеми у плані розробки методів моделювання емоціогенних ситуацій, з урахуванням специфіки окремих навчальних предметів, а також вивчення можливостей використання сучасних технічних засобів, у тому числі електронно-обчислювальної техніки, для створення банку методик і прийомів моделювання позитивних емоціогенних ситуацій з метою підвищення ефек-

тивності учбової діяльності.

Основний зміст роботи відбито в таких публікаціях:

1. Психолого-педагогічний аспект емоційної регуляції творчої учбової діяльності // Учбова діяльність і творче мислення. - Уфа, 1985. - С. 36-37: Рос. мовою. /У співавторстві/.

2. Емоційна регуляція процесу інтеріоризації мети // Емоційно-вольова регуляція поведінки і діяльності. - Симферополь, 1986. - С. 33: Рос. мовою. /У співавторстві/.

3. Роль емоційного фактора у формуванні суспільно-колективістичної активності учнів // Емоційна регуляція учбової діяльності. - М., 1987. - С. 220-224: Рос. мовою.

4. Емоційні засоби регуляції пізнавальної активності учнів // Емоційна регуляція учбової діяльності. - М., 1988. - С. 74-76: Рос. мовою. /У співавторстві/.

5. Розробка комбінованих методів регуляції емоційних станів учнів // Діагностика і регуляція емоційних станів. - М., 1990. - С. III-120: Рос. мовою.

6. Мультиплікація як психологічна основа подачі дидактичного матеріалу у навчальних інформаційних системах // Нові інформаційні технології навчання в учбових закладах України. - К., 1992. - С. 60: Рос. мовою. /У співавторстві/.

Подписано к печати 24.05.1993г. Формат 60x84/16

Бумага офсетная Усл.-печ. лист, 1,0. Уч.-изд. лист 1,0.

Тираж 80, Заказ 627, Бесплатно

Полиграф. уч-к Института электродинамики АН Украины,
252057, Киев-57, проспект Победы, 56.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

465694.

AB 27.782

AB 27.782